

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ.

Анатолій РАЦУЛ

У статті досліджено трансформаційні процеси в системі освіти, основні інноваційні форми екологічної освіти та виховання в школах України.

Ключові слова: модернізація екологічної освіти, інноваційні форми навчання та виховання.

Постановка проблеми. В умовах загострення світової екологічної кризи екологічна освіта та виховання набувають значної актуалізації. Пошук та розробка інноваційних форм і методик екологічної освіти та виховання є шляхом до підвищення ефективності навчально-виховного процесу та формування особистості – носія екологічного світогляду, стрижнем якого є система суспільно важливих цінностей. Починаючи з 90-х років ХХ століття, в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються як в державі, суспільстві, так і в освіті, педагогічна громадськість України здійснює пошук ефективних шляхів виховання всебічно розвиненої особистості, здатної використовувати отримані знання для конкурентноспроможної діяльності в будь-якій сфері суспільного життя. Науковці прийшли до усвідомлення необхідності освоєння новітніх інформаційних технологій, осучаснення новітніх інформаційних технологій, осучаснення виробництва, досягнення наукою випереджального характеру.

Перехід людства до науково-інформаційних технологій каталізував модернізаційні процеси в українській системі освіти, які проявилися у

відході від абсолютизації колективізму; посиленні уваги до індивідуального розвитку людини; ґрунтуванні системи освіти на принципах демократизації, гуманізації, міждисциплінарності та системності. Модернізація екологічної освіти та виховання учнівської молоді передбачала необхідність збереження корисного досвіду, напрацьованого вітчизняними педагогами в радянські часи, його модернізацію відповідно до вимог сучасності та пошук нових форм, методів і методик провадження екологічного навчання та виховання.

В навчально-виховному процесі шкіл України природоохоронне навчання та виховання учнівської молоді здійснювалося під час уроків, позаурочної та позакласної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук інноваційних форм, методів та методик провадження екологічної освіти та виховання у своїх працях здійснювали Бех І. Д., Квасова Л. С., Колесник М. О., Пометун О. І., Пустовіт Г. П., Пустовіт Н. А.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті аналізуємо трансформаційні процеси в освіті, що сприяли появі інноваційних підходів до екологічної освіти. Вперше робимо спробу прослідкувати процес формування інноваційних форм організації екологічної освіти та виховання в школах України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На якісно новий рівень вивчення природоохоронних питань під час уроків в школі поставив міждисциплінарний підхід. Традиційна радянська школа пропонувала учням окремі предмети, зміст яких був мало узгоджений. Учні були змушені засвоювати низку понять, не зв'язаних між собою, таким чином, їх засвоєння мало впливало на розвиток цілісності свідомості і формування фундаментальних структур мислення, що обумовлювали сприйняття новітніх наукових ідей. Сутність міждисциплінарного підходу полягає у відході від замкненості на окремий предмет, вивченні “реального світу” в єдності всіх його складностей і протиріч.

Тенденція розглядати явища життя не як окремі ізольовані об'єкти, а як певні єдності та системи в науці сформувала усвідомлення необхідності переходу до інтегрованого навчання. Реалізація інтегрованого навчання передбачає об'єднання навчальних предметів і представлення їх єдиним цілим, шляхом конструювання інтегрованих навчальних курсів, на основі яких повинен розгортатися навчальний процес. Однією із перших спроб реалізації інтегрованого навчання в школах України стала розробка нової моделі освіти “Школа інтегративного мислення” на базі загальноосвітньої школи № 37 міста Полтави у 1990 році. Дана освітня модель пропонує учням систему природничонаукових знань відповідно до вікових особливостей розвитку свідомості. В рамках реалізації інтегрованої моделі навчання знання про природу обґрунтовуються й інтегруються на основі фундаментальних

закономірностей природи, які відображаються узагальненими природничонауковими ідеями-збереження, спрямованості самочинних процесів, періодичності процесів у природі [2].

Кардинально новим підходом до викладання природоохоронних знань в навчальному процесі став проблемний підхід, що передбачає формування в учнівської молоді екологічного світогляду, навиків самостійного засвоєння і критичного аналізу нових відомостей та умінь будувати наукові гіпотези. Сутність проблемного підходу полягає в організації активного пізнання учнів, у той час, коли вчитель лише керує їх пізнавальною діяльністю. В основі методу лежить створення на уроці проблемної ситуації, тобто ситуації, що викликає інтелектуальне утруднення, за якого учні не володіють необхідними знаннями або способами діяльності для пояснення фактів та явищ. В залежності від змісту навчального матеріалу, психолого-вікових особливостей учнів розроблено різноманітні способи створення проблемної ситуації: постановка проблемного питання; створення проблемної ситуації на основі приведення протилежних точок зору відповідно одного і того ж факта; повідомлення парадоксального факта; створення проблемної ситуації, шляхом демонстрації досліду або здійснення повідомлення про нього [3, с. 38].

Проблемні ситуації створюються за допомогою проблемних пізнавальних завдань, що логічно пов'язані із змістом навчального матеріалу. Соціально-моральні задачі – це типи проблемних завдань, що стосуються життєдіяльності людини. За допомогою застосування соціально-моральних задач формується ситуація, в якій учні повинні обрати манеру поведінки, власну позицію, розставити пріоритети, або розробити стратегію відповідних практичних дій щодо певної екологічної проблеми [5, с. 38].

Усвідомлення педагогами необхідності формування в учнівської молоді активної дієвої позиції у вирішенні екологічних проблем сприяло оформленню активних форм навчання – пошукових, дослідницьких та проектувальних. Високу результативність на практиці показало використання методу проектів. Метод проектів – це спосіб організації навчально-виховного процесу, за якого відбувається взаємодія між учнем, педагогом та навколишнім середовищем. Метод проектів передбачає самостійну діяльність учнів, яка може бути як індивідуальною, так парною і груповою. Під час такої діяльності учні виступають у різних соціальних ролях – лідерів, посередників, виконавців. Проектна технологія дозволяє озброїти учнів умінням користуватися дослідницькими прийомами, такими як: пошук інформації, її систематизація та аналіз, розробка припущень та гіпотез, а також формулювання висновків.

Реформування української системи освіти в напрямку демократизації навчально-виховного процесу сприяло оформленню в педагогічній теорії

та практиці інтерактивної моделі навчання – спеціальної форми організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створення комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчув би власну успішність та спроможність реалізувати свій інтелектуальний потенціал. Характерними рисами інтерактивного навчання є: постійна, активна взаємодія всух учнів; рівноправність вчителя і учнів, які однаково виступають суб'єктами навчання; свідомий і цілеспрямований процес співнавчання та взаємонавчання. В рамках інтерактивного навчання створюється доброзичлива атмосфера, що сприяє співробітництву учнів, формуються вміння, навички та ціннісні орієнтації учнів. Застосування інтерактивного навчання в екологічній освіті забезпечує моделювання життєвих ситуацій, спільне вирішення екологічних проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, використання рольових екологічних ігор, тощо. Технології інтерактивного навчання дозволяють: значно підвищити ефективність навчального процесу; забезпечити досягнення учнями високого рівня інтелектуального розвитку; створити умови для оволодіння школярами основними навичками саморозвитку залишаючись в рамках класно-урочної системи. Інтерактивні технології залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів розподіляються їх авторами на чотири групи: інтерактивні технології кооперативного навчання; інтерактивні технології колективно-групового навчання; технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань[6, с. 33].

Впровадження педагогічних інновацій значно прискорилося і урізноманітнилось із появою доступу педагогічних та учнівських колективів до мережі Internet. На сучасному етапі більшість українських шкіл комп'ютеризовані і мають власні локальні комп'ютерні мережі, що дозволяє формувати мультимедійні класно-кабінетні системи та використовувати інноваційні комп'ютерні технології в навчально-виховному процесі.

Внаслідок теоретичних та експериментальних досліджень важливим завданням екологічного навчання та виховання визначено формування ціннісного ставлення учнівської молоді до природи. Між тим, проведені експериментальні дослідження показали, що учнівська молодь байдуже ставиться до природи і не включає природу як таку до системи особистісних цінностей. Така ситуація на думку І. Д. Беха склалася через надмірну раціоналізацію та локалізацію системи освіти шляхом вилучення з неї емоційно-почуттєвого підґрунтя, що в свою чергу призводить до поширення в суспільстві “професійно-компетентного, але бездуховного індивідуума” [1, с. 8].

Інноваційним методом, що дозволяє формувати емоційну сферу, розвиток естетичного почуття, любові до довкілля в учнівської молоді є екопсихотренінг. Перевагою екопсихотренінгу є його доречність як в індивідуальній, так і в груповій організаційних формах роботи з

учнівською молоддю. Метою екопсихотренінгу є формування в учнів еколого-психологічного відчуття, уміння попереджати екологічні помилки, наближення учнівської молоді до природи, формування моральної відповідальності за оточуюче середовище. Реалізація екопсихотренінгу може відбуватися безпосередньо в природі. Особливого значення при проведенні таких тренінгів набуває робота з відчуттями, що дає учням можливість глибше відчувати свій зв'язок з живою природою. Корекційним методом, актуальним для учнів старшого шкільного віку є соціально-психологічний тренінг. Головним завданням соціально-психологічного тренінгу є мотивація в учнівській молоді самовиховання і саморозвитку, тобто спонукання учнів до самокорекції. Соціально-психологічні тренінги екологічного спрямування вирішують низку завдань: формування активної позиції учнівської молоді у ставленні до природи; створення позитивного емоційного сприйняття природних об'єктів; розв'язування внутрішніх суперечностей у спілкуванні з природою; корекція мотивів взаємодії особистості з оточуючим природним середовищем [4, с. 38].

Ефективною методикою екологічного виховання учнівської молоді, що активно використовується педагогами, починаючи з кінця 90-х років ХХ століття є програма самоаналізу. Особливо дієвою дана методика є при роботі з учнями підліткового віку, так як саме у цьому віці формується самосвідомість і самооцінка, особливий інтерес спрямовано на особистісний внутрішній світ, проявляється здатність свідомо засвоювати норми моралі. Дослідження показали, що прямолінійність у формуванні відповідального ставлення до природи у підлітків є малоефективною, більш доцільним є непрямий педагогічний вплив з урахуванням особистості учня. Програми самоаналізу дозволяють учням усвідомити особливості власного характеру, якості особистості, схильності, тип темпераменту, що дає змогу обрати способи самоосвіти та самовиховання, а педагогу надавати диференційовану допомогу у вихованні ціннісного ставлення до природи.

Педагогічна практика показала ефективність наступних засобів екологічного виховання: мозковий штурм, імітаційне моделювання та творча “терапія”. Мозковий штурм являє собою колективну форму роботи учнів, яка характеризується спільною спрямованістю мислення та має на меті розробку ідей і підходів до вирішення певної проблеми, без їх оцінки.

Імітаційне моделювання передбачає прогнозування та демонстрацію природних процесів і фрагментів екологічної реальності шляхом відбиття створеної моделі через особистісну включеність в неї учнів. На відміну від імітаційних екологічних ігор, які мають на меті моделювання змісту екологічної діяльності, імітаційне моделювання передбачає формування належної екологічної поведінки через активізацію внутрішніх особистісних почуттів та переживань. Прикладами імітаційного

моделювання можуть бути: імітація дерева, його розвитку та росту; імітація дощу. Провідну роль у провадженні імітаційного моделювання мають почуття, що сприяють формуванню в учнів необхідних цінісних екологічних орієтацій.

Творча “терапія” передбачає відображення учнями почуттів, викликаних природою засобами мистецтва. Перевагою творчої “терапії” є можливість її інтеграції на будь-якому етапі уроку.

Поруч з пошуком інноваційних форм і методів екологічного навчання та виховання під час уроків активно розроблялися позакласні форми організації природоохоронного руху учнівської молоді.

Так, змінився підхід до організації та оформлення пришкільної навчально-дослідної ділянки. Посилення антропогенного впливу викликало необхідність гармонізації міського середовища, тому з 90-х років XX століття при організації міського простору на перший план вчені висували принцип екологічної стійкості, звертаючись до засобів ландшафтного дизайну у відновленні рівноваги між природними та штучними компонентами. Відповідно і до створення пришкільної навчально-дослідної ділянки було вироблено новий еколого-ландшафтний підхід, що передбачав оптимізацію території і створення на ній відносно стійкої екосистеми. Використання нового підходу у формуванні пришкільної навчально-дослідної ділянки було продиктоване розвитком новітніх технологій у містобудуванні та організації міського простору, крім того, пришкільні ділянки займають обмежені площі і не дозволяють вирощення плодових, ягідних та овочевих культур, що призвело до складання іншого асортименту рослин, які вирощувалися на пришкільних навчально-дослідних ділянках у містах.

Пошук, розробка та впровадження в навчально-виховний процес активних організаційно-педагогічних форм вивчення навколишнього середовища учнівською молоддю сприяли широкому використанню шкільних мікрозаказників. Шкільні мікрозаказники створювалися в місцях непридатних для господарювання, уздовж річок, на схилах ярів та балок, вздовж лісосмуг, тощо. Створення мікрозаказника та догляд за ним дозволяло педагогам залучати увесь учнівський колектив школи до природоохоронної роботи. Створення мікрозаказнику передбачає: очищення території від сміття; створення картосхем обліку рослинного та тваринного світу займаної ділянки; планування та посадку рослин; заліснення та укріплення схилів; оформлення виставок та альбомів; підготовка наукових робіт на базі проведених експериментів. На думку Г. П. Пустовіта ефективність використання шкільного мікрозаказника як активної організаційно-педагогічної форми екологічного навчання та виховання залежить від виконання ряду умов: системності і послідовності у роботі учнівського та педагогічного колективів; врахування вікових можливостей учнів та їх інтересів; побудови оптимальної структури творчої навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної

практичної природоохороної роботи учнівської молоді; забезпечення участі учнівської молоді у облаштуванні та догляді мікрозаказника на основах добровільності [6, с. 22].

Поруч з виникненням нових організаційних форм, методів та методик екологічної освіти та виховання протягом 90-х років XX століття значно урізноманітнилися та модернізувалися і традиційні форми організації природоохоронного руху учнівської молоді. Так, учнівські виробничі бригади, на відміну від 50-60-х років перестали вирішувати прагматичні питання держави і отримали різноманітну спрямованість діяльності учнівської молоді. В деяких українських школах були створені навчально-трудові комплекси в рамках співпраці з сільськогосподарськими підприємствами. Структура навчально-трудових комплексів передбачає навчання та практичну діяльність учнівської молоді у цехах. Цехи мають різну спрямованість: рослинництва, тваринництва, механізації та сільськогосподарського будівництва.

Значно поширеними у використанні стали екологічні стежки, експедиції, екологічні екскурсії та еколого-туристичні походи. Дієвою формою екологічного виховання стали екологічні акції, які можуть носити епізодичний або постійний характер. Така форма виховання сприяє формуванню активної життєвої позиції учнівської молоді. На сучасному етапі щорічно проводяться як регіональні, так і всеукраїнські екологічні акції: “Збережи ялинку”, “Птах року”, “Первоцвіт”.

Еколого-натуралістичні клуби у школах почали працювати за новітніми напрямками, такими як фітодизайн, кімнатне квітництво, експериментальна екологія. В рамках роботи шкільних екологічних клубів широкоживаними стали такі нетрадиційні форми екологічного виховання як: екологічна вікторина, екологічна естафета, екологічний бумеранг.

Приверненню уваги до вивчення та розв'язання екологічних проблем, формуванню екологічної культури учнівської молоді значно сприяють екологічні заходи учнівської та дитячої творчості: різноманітні конкурси-виставки, наприклад конкурс “Екологічна мода”; фестиваль “Екологічної пісні”; театральні композиції екологічного змісту, тощо.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що поява та застосування новітніх форм, методів та методик екологічного навчання та виховання сприяли виходу сучасної екологічної освіти на якісно новий рівень. Однак, пошук ефективних інноваційних шляхів екологічного навчання та виховання на сучасному етапі все ще актуальний і потребує науково-педагогічної розробки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Особистісна парадигма у виховному процесі / Іван Дмитрович Бех // Освіта. – 1977. – 7 – 14 травня. – С. 8- 9.
2. Ільченко В. Р. Школа інтегративного мислення / В. Р. Ільченко // Педагогічні технології. Досвід. Практика : Довідник / [редкол. П. І. Матвієнко та ін.]. – Полтава : ПОПОПП, 1999. – С. 320 – 323.

3. Квасова Л. С. О некоторых аспектах экологического образования школьников / Л. С. Квасова, Н. А. Фролова // Биология в школе. – 1998. - № 3. – С. 36 – 40.

4. Колонькова О. Використання нових методик екологічного виховання старшокласників / Олена Колонькова // Біологія і хімія в школі. – 2002. - № 5. – С. 37 – 40.

5. Лазебна О. Проблемні ситуації як засіб формування активної екологічної позиції школярів / Ольга Лазебна // Рідна школа. – 2004. - № 5. – С. 37 – 38.

6. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук. метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.

7. Пустовіт Г. Шкільний мікрозаказник – лабораторія просто неба / Григорій Пустовіт // Рідна школа. – 2004. - № 2. – С. 22 – 24.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рацул Анатолій Борисович – кандидат педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, декан психолого-педагогічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Коло наукових інтересів: дошкільна освіта, педагогіка середньої та вищої школи.